

УДК 94:271.222(477.62),1922/1937”

DOI 10.12958/2227-2844-2019-5(328)-128-139

М. Ю. Рубан – диякон Православної Церкви України, аспірант кафедри історії та археології юридичного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, магістрант Київської православної богословської академії.

E-mail: nikolas.kindle@gmail.com

ORSID <https://orcid.org/0000-0002-6396-4531>

**ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ
РОЗВИТОК СТАЛІНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ
1922 – 1937 рр.**

Історичні події довкола організаційного розвитку обновленського руху в Православній Церкві на теренах Донбасу належать чи не до найменш висвітлених сторінок вітчизняної релігіознавчої історіографії міжвоєнного періоду. Оскільки внаслідок активних репресивних заходів багатоконфесійність в Україні, викликана невірешеністю багатьох актуальних проблем внутрішньоцерковного життя, була силоміць ліквідована – церковне розділення на схожому ґрунті відновилося в умовах лібералізації державної релігійної політики наприкінці 1980-х рр., і до сьогодні релігійна ситуація в державі характеризується перемінною складністю міжконфесійного діалогу. Зрештою, актуальність вивчення історичного досвіду організаційного становлення реформаційної православної конфесії на теренах Донбасу, обставин та персоналій цього процесу набуває виключного значення в контексті визначення нових концептуальних підходів щодо розвитку Помісної Православної Церкви у регіоні українсько-російського прикордоння.

Історія розвитку обновленського руху в Україні, а надто ж проблема регулювання державно-церковних відносин на теренах республіки представлені в роботах низки вітчизняних істориків-релігіознавців, зокрема Г. Білан (2005), О. Бойко (2003), С. Жильока (2002), В. Пашенка (1993), А. Киридон (Пашенко & Киридон, 2004), О. Сагана (2004), О. Тригуба (2009) тощо. Утім, для вказаних робіт характерними є спроби встановлення загальної картини розвитку багатоконфесійності в Україні, натомість відсутній краєзнавчий розріз цієї проблеми.

Серед закордонної церковної історіографії й донині чільне місце посідають глави магістерських дисертацій митрополитів-істориків Феодосія (Процюка) (2004) та Іоана (Сничова) (2013), які побіжно подають характеристику церковних рухів в Україні в міжвоєнний період і період німецької окупації зокрема. Однак, написані ще в середині

1960-х рр. ці праці характеризуються численними фактологічними неточностями та викривленнями, зумовленими почасти суб'єктивним ставленням авторів до процесу інституційного становлення Помісної Церкви в Україні. Без перебільшення унікальними, як за своїм змістом, так і характером викладу матеріалу, є монографії російських священників – протоієрея В. Лавринова (2007; 2017) та священника І. Соловйова (2002), якими було залучено й опрацьовано широкий обсяг матеріалів карних справ обновленських ієрархів та створено змістовні довідники матеріалів з історії обновленської Церкви на теренах СРСР.

Першою фундаментальною спробою дослідження історії виникнення, діяльності та ліквідації організованих православних конфесій безпосередньо на Донбасі в контексті регулювання державно-церковних відносин на теренах регіону є дисертація, згодом розширена до монографії, луганського правника-релігіознавця О. Форостюка (2000). Автор уперше ввів до обігу широкий пласт матеріалів щодо ключових подій, постатей архієреїв та священнослужителів, які відіграли ключову роль в релігійній історії краю, розглянувши регіональні події на тлі загального контексту державної антирелігійної політики в УСРР. Утім, попри наявний широкий фактологічний матеріал, систематизований на основі недоступних на сьогодні обласних архівів Донецької та Луганської областей, унікальних нарративних свідчень учасників релігійних рухів на теренах регіону, роботи О. Форостюка позначені тенденційністю конфесійного сприйняття, не вичерпують повноти окресленого нами завдання, мають неточності, усунення яких потребує введення до наукового обігу додаткових нових джерел.

Отже, предметом запропонованого дослідження виступає діяльність Сталінської єпархії Української Православної Автокефальної (обновленської) Церкви (далі – УПАСЦ), що передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: по-перше, висвітлити процес інституційного оформлення обновленського руху на теренах Донбасу; по-друге, з'ясувати особливості релігійно-церковної діяльності Сталінської єпархії в період інституційного роздроблення Православної Церкви в Україні 1920 – 1930-х рр. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від часу інституційного виокремлення обновленського руху на теренах Донбасу в 1922 р. до його фактичного знищення наприкінці 1930-х рр.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу історичних джерел та наукової літератури відтворити цілісну картину організаційного розвитку Сталінської єпархії Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви 1926 – 1937 рр.

Ідеологічна основа концепції інституційного виокремлення обновленського руху була сформована Львом Троцьким у березні 1922 р. Досвідчений теоретик Троцький слушно зауважив, що в умовах відсутності реформації в Російській Православній Церкві на тлі

становлення радянської влади поступово виникла лояльна „радянська” течія духовенства, використати яку й планувалося для усунення від влади старорежимного єпископату та проведення реформації „під радянським прапором” (Записка Л. Троцького..., 2004, с. 108–109). Організація церковної революції була напряму пов’язана з вилученням церковних коштовностей на тлі зростання голоду в країні 1921 р., що створювало можливість дискредитації єпископату. У той же час, Л. Троцький слушно зауважив, що радянське духовенство становить чи не найбільшу загрозу для майбутнього трудового суспільства, позаяк матиме широкі можливості входження до народних мас, задля чого було вирішено наперед створити ґрунтовну теоретико-ідеологічну базу супроти оновленої реформованої Церкви (Там само).

На виконання пунктів інформаційної записки Л. Троцького в травні 1922 р. за активного сприяння ДПУ група обновленського духовенства на чолі з протоієреєм О. Введенським відвідала ув’язненого патріарха Тихона й переконала його зректися церковних справ на користь митрополита Агафангела (Преображенського). Оскільки митрополит Агафангел також незабаром опинився в ув’язненні, представники обновленського духовенства та мирян утворили групу „Жива Церква”, а вже 29 травня 1922 р. у Москві відбулись установчі збори Вищого церковного управління, яке очолив лояльний до обновленського руху єпископ Антонін (Грановський).

Основним завданням ВЦУ було визначено скликання Всеросійського Собору з метою законного впровадження церковних перетворень. Наприкінці 6 – 16 серпня 1922 р. представники групи „Жива Церква” провели свій Всеросійський з’їзд, на якому було встановлено позбавити сану патріарха Тихона, ввести шлюбний єпископат, усунути від влади архієреїв-ченців, ліквідувати монастирі та передати фінансові справи до рук одруженого духовенства (Лавринов, 2007, с. 14). Догматичні та богослужбові питання були відкладені до часу скликання Всеросійського Собору (Тригуб, 2009, с. 28).

В Україні обновленська ідеологія зазнала суттєвий вплив автокефальних настроїв і визнавала потребу українізації церковного життя. Зважаючи на загрозу організаційного поширення надмірно реформаційної Української Автокефальної Православної Церкви, патріарший екзарх митрополит Михаїл (Єрмаков) прагнув подолати утворене розділення, а оскільки головною його причиною виступило прагнення українського духовенства до автокефалії та українізації церковного життя – то 2–5 вересня 1922 р. Київська нарада єпископів постановила стати на шлях здобуття автокефалії задля відновлення єдності Православної Церкви в Україні (Процюк, 2004, с. 239).

На Київській нараді було заслухано питання щодо групи „Жива Церква” та ухвалено відмежуватися від цієї групи й просити присутніх учасників ознайомити зі станом питання про „Живу Церкву” на місцях.

Прийняття цього рішення остаточно зруйнувало надію обновленських діячів на порозуміння з єпископатом, і зрештою, визначило долю учасників „Наради”. Вже незабаром відбулось організаційне оформлення обновленських єпархіальних управлінь в Україні через арешти українських ієрархів органами ДПУ та подальшим звільненням з кафедр обновленським органом – Московським ВЦУ. 5 лютого 1923 р. у Києві був заарештований митрополит Михаїл (Єрмаков). Після тривалого слідства 13 липня 1923 р. постановою комісії НКВС з адміністративних заслань ієрарх був засланий до Туркестану терміном на два роки (ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, спр. 45504, арк. 71). 25 січня 1923 р. указом ВЦУ митрополитом Київським було призначено Тихона (Василевського) (Малоизвестные страницы..., 2009, с. 96).

Організаційне становлення обновленського руху на теренах Донецької губернії відбулось наприкінці грудня 1922 р. На Бахмутському повітовому з'їзді місцевої групи „Жива Церква” було постановлено визнати московське Вище Церковне Управління та створити відповідні відділи на місцях. Будівлю губернського єпархіального управління, керівництво якого відмовилось добровільно передати справи представникам „Живої Церкви”, було опечатано (Коммунист. 1923. № 2. С. 3). Радянська газета „Комуніст” відзначала, що бахмутське духовенство одразу ж виявило своє негативне ставлення до з'їзду, і попри те, що місцеві чиновники спромоглися передати обновленцям старовинний Троїцький кафедральний собор (м. Бахмут), під час урочистого молебню, що передбачався перед відкриттям з'їзду, місцеві торговці вигнали обновленське духовенство з храму, зірвавши його проведення (Там само).

Незабаром у Бахмуті було створено обновленське єпархіальне управління, яке очолив колишній вікарій Катеринославської єпархії єпископ Маріупольський Андрій (Одінцов). Під час арешту ієрарх був завербований органами ДПУ (ЦДАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 1772, арк. 121) і, після свого звільнення за амністією, очолив новоутворену обновленську Донецьку єпархію, що поширювалась на теренах Бахмутського, Луганського та Юзівського повітів, та був возведений до сану архієпископа з титулом „Бахмутський і Донецький” (Лавринов, 2017, с. 110).

14 лютого 1923 р. на засіданні I Всеукраїнського обновленського з'їзду в Києві під головуванням обновленського митрополита Київського Тихона (Василевського) було утворене Всеукраїнське вище церковне управління (далі – ВВЦУ), як орган вищої церковної влади в межах України, Криму та Галичини (ЦДАВО, ф. 5, оп. 1, спр. 2189, арк. 224–225). 2 квітня 1923 р. розпочався „Другий Помісний Всеросійський Собор” (перший обновленський), який офіційно затвердив введення низки реформ церковного устрою. Участь у роботі Собору взяла делегація Донецької єпархії на чолі з архієпископом Андрієм

(Одінцовим), який був обраний членом новоутвореного обновленського Всеросійського Священного Синоду (Лавринов, 2017, с. 110). У жовтні 1923 р. відбувся обновленський Всеукраїнський Собор, на якому було проголошено утворення Української Синодальної Церкви. 27 жовтня Всеукраїнське вище церковне управління було реорганізоване у Всеукраїнський Священний Синод, до складу якого був також обраний архієпископ Андрій (ЩАГО, ф. 1, оп. 20, спр. 1772, арк. 121). У 1924 р., у зв'язку з перейменуванням Бахмуту на Артемівськ, змінився титул правлячого архієрея єпархії на Артемівський та Донецький (Лавринов, 2017, с. 110). За даними С. Жилюка (2002), станом на січень 1924 р. на теренах Донецької губернії було зареєстровано 190 обновленських парафій (с. 53).

Унаслідок активних заходів церковної опозиції, натхненної звільненням патріарха Тихона, у першій половині 1924 р. обновленська Церква в Україні зазнала суттєвої організаційної кризи, втративши понад 1000 парафій на теренах республіки (Жилюк, 2002, с. 53). За офіційними даними станом на 1 вересня 1924 р. у складі обновленської Донецької єпархії перебувало всього лише 25 громад, супроти 174 громад патріаршої Церкви (Держархів Чернігів. обл., ф. Р-17, оп. 1, спр. 112, арк. 461), загальна ж кількість обновленських громад по губернії станом на січень 1925 р. зменшилась до 85 (Там само). Станом на 1 вересня 1924 р. на теренах Сталінської округи нараховувалося лише 6 обновленських парафій (Там само).

У вересні 1924 р. архієпископ Андрій (Одінцов) очолив Чернігівську єпархію, у зв'язку з чим 17 листопада 1924 р. в Артемівську відбувся з'їзд духовенства Донецької єпархії, на якому новим головою Артемівського єпархіального управління був обраний архієпископ Олександр (Мігулін), а уповноваженим єпархії – священник Іоаким Олексюк (Лавринов, 2017, с. 60; Форостюк, 2000, с. 75). Синодальна Церква досить швидко спромоглася подолати інституційну кризу, і з початку 1925 р. спостерігається поступове зростання кількості обновленських громад на теренах більшості округ. Зокрема, протягом січня – липня 1925 р. загальна кількість обновленських парафій по Україні зросла з 1497 до 2200 (Жилюк, 2002, с. 53). На теренах Сталінської округи станом на 1 січня 1925 р. кількість синодальних громад зросла до 16 (Держархів Вінницької обл., ф. Р-197, оп. 3, спр. 3, арк. 157), і трималась незмінною протягом року.

14 травня 1925 р. у Харкові відкрилась сесія II Всеукраїнського Помісного Собору, на якій була прийнята постанова про автокефалію Української Церкви та коренізацію богослужінь. Серед ключових постанов Собору була заборона другого шлюбу для духовенства. Таким чином, на II Всеукраїнському Соборі обновленці спромоглися мінімізувати надмірні реформаційні тенденції у своїй внутрішньоцерковній практиці. 7 жовтня 1925 р. автокефалія

Православної Церкви України була підтверджена на Всеросійському Соборі (Тригуб, 2009, с. 100).

Слід зазначити, що на Донбасі інституційна криза обновленських єпархій була поглиблена появою нової конфесії – Української Соборно-Єпископської Церкви, представники якої позиціонували себе як поборники канонічної автокефалії Української Церкви та поміркованих реформ. Організаційне оформлення УСЄЦ відбулось на Лубенському Соборі 4–5 червня 1925 р., у якому взяли участь 5 єпископів, серед яких широко знаний на Донбасі колишній виконуючий обов'язки патріаршого екзарха України архієпископ Бахмутський Іоанікій (Соколовський). І хоча активізація ієрархів УСЄЦ спричинила розділення в окремих обновленських парафіях Донбасу, зокрема від громади Троїцького кафедрального собору Артемівська відкололася група віруючих, які перейшли до Соборно-Єпископської Церкви (Форостюк, 2000, с. 86), однак, по Сталінській окрузі УСЄЦ мала лише 5 парафій (ЦДАВО, ф. 5, оп. 3, спр. 1064, арк. 4–9), які, втім, були досить швидко ліквідовані.

Також на загальному розвитку конфесії на теренах краю катастрофічно позначався невдалий підбір кадрів місцевого обновленського духовенства. У грудні 1925 р. інспектор відділу культур Артемівського окрадмінвідділу докладав: „Синодальна група зовсім не проявляє активності. Єпископом Олександром [Мігуліним] не задоволені. Фінансове становище погане. Головне завдання синодалів утриматися в тих громадах, які вони зайняли. Підбір духовенства надзвичайно поганий і неактивний. Тенденцій до подальшого поширення це угруповання зовсім не має й без нашої підтримки давно б, напевно, розвалилося” (Форостюк, 2000, с. 81).

На 1 січня 1926 р. кількість обновленських громад на теренах Сталінської округи, що адміністративно належала до складу Артемівської єпархії, зменшилась до 14. У зв'язку з гострою потребою здійснення ефективного управління на місцях, виникла необхідність приведення числа обновленських єпархій відповідно до нового адміністративного поділу УСРР. Інституційне оформлення Сталінської єпархії відбулося навесні 1926 р. 14 квітня 1926 р. єпископом Сталінським був призначений молодий ставропольський протоієрей М. Бистров, який незабаром був пострижений у чернецтво та возведений до сану архімандрита (Лавринов, 2017, с. 343). 9 травня 1926 р. архімандрит Макарій (Бистров) був хіротонісаний на єпископа Сталінського, а вже 12–13 травня ієрарх був затверджений на кафедрі на Сталінському єпархіальному з'їзді в м. Дмитріївськ (нині – Макіївка) (Український православний благовісник. 1926. № 21. С. 12–13). На теренах Сталінської округи було два великих собори – у Сталіно та Дмитрівську (Макіївці). Першопочатково архієрейська кафедра знаходилась при Троїцькому соборі м. Дмитріївськ (Лавринов, 2017, с. 343), а вже в серпні 1926 р., коли синодальній громаді був переданий у

користування Преображенський кафедральний собор м. Сталіно, архієрейська кафедра розмістилася в округовому центрі (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20. Спр. 2318, арк. 46–47).

З 16 червня 1926 р. єпископ Сталінський Макарій (Бистров) за сумісництвом здійснював керівництво Маріупольською єпархією (Лавринов, 2017, с. 343). У травні 1927 р. єпископ Макарій (Бистров) узяв участь у роботі Всеукраїнської передсоборної наради у Харкові. Станом на 1 травня 1927 р. Сталінська єпархія досягла свого найбільшого інституційного розквіту, об'єднавши 18 парафій (ЦДАВО, ф. 5, оп. 3, спр. 1064. Арк. 4–9), що становило 20,2% від загальної кількості громад округи.

У травні 1928 р. єпископ Сталінський Макарій (Бистров) узяв участь у III Всеукраїнському Помісному Соборі, а вже восени 1928 р. ієрарх був переведений у юрисдикцію Всеросійського Синоду. У вересні 1928 р. Сталінське єпархіальне управління очолив один із провідних діячів українського обновленського руху єпископ Артемівський Іоаким (Пухальський) (Лавринов, 2017, с. 267). На початку 1930-х рр. Сталінську єпархію охопила активна хвиля ліквідації громад. Були закриті сталінський Преображенський та макіївський Троїцький собори. Сталінська єпархія була ліквідована останньою на Донбасі наприкінці 1937 р. 14 грудня 1937 р. архієпископ Сталінський та Донецький Іоаким (Пухальський) був почислений на спокій, також багатьма дослідниками ця дата вважається датою арешту ієрарха (Лавринов, 2017, с. 267; Татаринів & Рубан, 2017, с. 215).

Отже, інституцій інституційний розвиток обновленського руху на Донбасі був ускладнений як з огляду на підтримку провладної конфесії радянськими спецслужбами, що, у свою чергу, формувало негативний імідж її реформаційним тенденціям, так і низькою якістю кадрів вищих ієрархів, які часом були просто не здатні до забезпечення ефективного управління власними єпархіями. До того ж на Донбасі обновленський рух не знайшов широкої суспільної підтримки з огляду на загальну консервативність релігійного життя на теренах краю. Однак, у середині 1920-х рр., мінімізувавши власні реформаційні тенденції та подолавши інституційну кризу, Синодальна Церква спромоглася здійснити організаційне оформлення Сталінської єпархії, яка впродовж усього періоду свого існування охоплювала понад 1/5 кількості парафій краю, суттєво випереджаючи за кількістю громад на теренах округи альтернативні реформаційні конфесії як УАПЦ та УСЄЦ, однак, у той же час суттєво поступаючись консервативній Московській Патріархії. Вважаємо, що дослідження історичних обставин парафіяльного життя громад Синодальної Церкви на Донбасі у міжвоєнний період, пошук та введення в обіг нових історичних джерел з цієї тематики дозволить розширити уявлення про формування сучасного релігійного світогляду населення Донецької та Луганської областей і запропонувати нові

концептуальні підходи щодо унормування канонічного статусу Православ'я в Україні на прикладі конкретного регіону.

Список використаної літератури

- 1. Білан Г. І.** Обновленський рух в Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. К., 2005. 275 с. **2. Бойко О. В.** Становлення та розвиток обновленського руху на Катеринославщині в першій половині 20-х років ХХ століття. *Грані*. 2003. № 6. С. 44–52. **3. Жилюк С. І.** Обновленська Церква в Україні (1922–1928). Р., 2002. 384 с. **4. Пащенко В.** Держава і Православ'я в Україні: 20–30 рр. ХХ ст. К. : друк. за пост. вченої ради Центру пам'яткознавства НАН України, 1993. 188 с. **5. Пащенко В., Киридон А.** Більшовицька держава і православна церква в Україні (1917–1930-ті роки) : Монографія. Полтава, 2004. 335 с. **6. Саган О. Н.** Вселенське Православ'я: суть, історія сучасний стан. К. : Світ знань, 2004. 912 с. **7. Тригуб О. П.** Розкол Російської Православної Церкви в Україні (1922–39 рр.) : Між Державним Політичним Управлінням та реформацією. Монографія. Миколаїв, 2009. 300 с. **8. Феодосій (Процюк), митр.** Обособленческие движения в православной Церкви на Украине (1917–1943). М. : Общество любителей церковной истории, 2004. 635 с. **9. Иоанн (Снычев), митр.** Стояние в вере: Очерки церковной смуты. М. : Алгоритм, 2013. 256 с. **10. Лавринов В., прот.** Обновленческий раскол в портретах его деятелей. М. : Общество любителей церковной истории, 2017. 736 с. **11. Лавринов В., прот.** Очерки истории обновленческого раскола на Урале (1922–1945). М. : Общество любителей церковной истории, 2007. 308 с. **12. Обновленческий раскол (Материалы для церковно-исторической и канонической характеристики) / Сост. И. В. Соловьев.** М.: Изд-во Крутицкого Патриаршего Подворья, Общество любителей церковной истории, 2002. 1100 с. **13. Форостюк О. Д.** Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917–1941 роках (на матеріалі Донецького регіону) : Монографія. Л. : РВВ ЛІВС, 2000. 151 с. **14. Записка Л. Троцького в Політбюро ЦК РКП(б) про політику стосовно церкви та духовенства. Реабілітовані історією: Донецька область.** Книга перша. Науково-документальні нариси. Донецьк : КП „Регіон”, 2004. С. 108–109. **15. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України).** Ф. 263. Оп. 1. Спр. 45504. Арк. 71. **16. ЦДАГО України.** Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1772. Арк. 121. **17. Малоизвестные страницы церковного служения Экзарха Украины митрополита Михаила (Ермакова) в 1922–1923 годах (по материалам следственного дела).** *Вестник ПСТГУ. Серия: История. История Русской Церкви.* М., 2009. Вып. II : 1 (30). С. 79–122. **18. Бой „живой” с базаром.** *Коммунист (Харьков).* 1923. 4 января (№ 2). С. 3. **19. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України).** Ф. 5. Оп. 1.

Спр. 2189. Арк. 224–225. **20. Державний архів** Чернігівської області. Ф. Р-17. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 461. **21. Державний архів** Вінницької області. Ф. Р-197. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 157. **22. ЦДАВО** України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1064. Арк. 4–9. **23. Хроника.** Сталинская епархия. *Український православний благовісник* (Харків). 1926. № 21 (1 листопада). С. 12–13. **24. ЦДАГО** України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2318. Арк. 46–47. **25. Татаринів С. Й., Рубан М. Ю.** Нариси історії Православ'я Донеччини. Бахмут, 2017. 300 с.

References

- 1. Bilan, H. I.** (2005). *Obnovlenskyi rukh v Ukraini 20 – 30-kh rr. XX st.* [Obnovlensky movement in Ukraine of the 20th and 30th years of the 20th century] (Candidate's thesis). Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya: 07.00.01 [in Ukrainian].
- 2. Boiko, O. V.** (2003). Stanovlennia ta rozvytok obnovlenskoho rukhu na Katerynoslavshchyni v pershii polovyni 20-kh rokiv XX stolittia [Formation and development of the Novy Lenin movement in Ekaterinoslav region in the first half of the 20-ies of the twentieth century]. *Hrani*, 6, 44–52 [in Ukrainian].
- 3. Zhyliuk, S. I.** (2002). Obnovlenska Tserkva v Ukraini (1922–1928) [Obnovlenskaya Church in Ukraine (1922–1928)]. Rivne: Rivnen. derzh. humanit. un-t [in Ukrainian].
- 4. Pashchenko, V.** (1993). *Derzhava i Pravoslav'ia v Ukraini: 20–30 rr. XX st.* [State and Orthodoxy in Ukraine: 20-30 years of the twentieth century]. K.: druk. za post. vchenoi rady Tsentru pam'iatkoznavstva NAoS Ukraine [in Ukrainian].
- 5. Pashchenko, V., Kyrydon, A.** (2004). *Bilshovytska derzhava i pravoslavna tserkva v Ukraini (1917–1930-ti roky)* [Bolshevik State and Orthodox Church in Ukraine (1917–1930's)]. Poltava [in Ukrainian].
- 6. Sahan, O. N.** (2004). *Vselenske Pravoslav'ia: sut, istoriia, suchasnyi stan* [Ecumenical Orthodoxy: essence, history, present]. Kyiv: The world of science [in Ukrainian].
- 7. Tryhub, O. P.** (2009). *Rozkol Rosiiskoi Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini (1922–39 rr.): Mizh Derzhavnym Politychnym Upravlinniam ta reformatsiieiu* [Split of the Russian Orthodox Church in Ukraine (1922–39): Between the State Political Directorate and the Reformation]. Mykolaiv [in Ukrainian].
- 8. Feodosii (Protsiuk), mytr.** (2004). *Obosoblencheskye dvyzhenyia v pravoslavnoi Tserkvy na Ukrayne (1917–1943)* [Separate movements in the Orthodox Church in Ukraine (1917–1943)]. Moskow: Church History Society [in Russian].
- 9. Yoann (Snychov), mytr.** (2013). *Stoianye v vere: Ocherky tserkovnoi smuty* [Standing in the Faith: Essays of Church Troubles]. Moskow: Alhorytm [in Russian].
- 10. Lavrynov, V., prot.** (2017). *Obnovlencheskyi raskol v potretakh eho deiatelei* [A renewal split in the portraits of his figures]. Moskow: Church History Society [in Russian].
- 11. Lavrynov V., prot.** (2007). *Ocherky ystoriy obnovlencheskoho raskola na Urale (1922–1945)* [Essays on the history of the renewal split in the Urals (1922–1945)]. Moskow: Church History Society [in Russian].
- 12. Solovev, Y. V.** (Ed.) (2002). *Obnovlencheskyi raskol*

(*Materyaly dlia tserkovno-ystorycheskoi y kanonycheskoi kharakterystyky*) [Revival split (Materials for church-historical and canonical characteristics)]. Moskow: Yzd-vo Krutytskoho Patryarsheho Podvor'ia, Obshchestvo liubytel'ei tserkovnoi ystoriy [in Russian]. **13. Forostiuk, O. D.** (2000). *Pravove rehuliuivannia derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u radianskii Ukraini v 1917–1941 rokakh (na materialii Donetskoho rehionu)* [Legal regulation of state-church relations in Soviet Ukraine in 1917–1941 (on the material of the Donetsk region)]. Luhansk: RVV LIVS [in Ukrainian]. **14. Zapyska** L. Trotskoho v Politbiuro TsK RKP(b) pro polityku stosovno tserkvy ta dukhovenstva (2004) [Note by L. Trotsky in the Politburo of the Central Committee of the RCP (b) on politics concerning the church and the clergy], *Reabilitovani istoriieiu: Donetska oblast* [Rehabilitated by history: Donetsk region]. (Book 1, pp. 108–109). Donetsk: KP „Region” [in Ukrainian]. **15. Central** State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 263. In. 1. C. 45504. L. 71. **16. Central** State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 1. In. 20. C. 1772. L. 121. **17. Maloyzvestnye** stranytsy tserkovnoho sluzhenyia Ekzarkha Ukrainy mytropol'itya Mykhayla (Ermakova) v 1922–1923 hodakh (po materyalam sledstvennoho dela) (2009) [Little-known pages of the church service of the Exarch of Ukraine Metropolitan Mikhail (Ermakov) in 1922–1923 (according to the materials of the investigation)]. *Vestnyk OSTHU. Seryia: Ystoriia. Ystoriia Russkoi Tserkvy, issue II: 1 (30)*, 79–122 [in Russian]. **18. Boi** „zhyvoi” s bazarom (1923, January 4) [Fight "alive" with a bazaar. *Kommunist (Kharkov)*, 2, 3. **19. Central** State Archive of Higher Authorities and Management of Ukraine. F. 5. In. 1. C. 2189. L. 224–225. **20. State** archive of Chernihiv region. F. R-17. In. 1. C. 112. L. 461. **21. State** archive of Vinnytska region. F. R-197. In. 3. C. 3. L. 157. **22. Central** State Archive of Higher Authorities and Management of Ukraine. F. 5. In. 3. C. 1064. L. 4–9. **23. Khronyka.** Stalynskaia eparkhyia [Chronicle. Stalin's diocese] (1926, November 1). *Ukrainskyi pravoslavnyi blahovisnyk (Kharkiv)*, 21, 12–13 [in Russian]. **24. Central** State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 1. In. 20. C. 2318. L. 46–47. **25. Tatorynov, S. Y., Ruban, M. Y.** (2017). *Narysy istorii Pravoslav'ia Donechchyny* [Essays on the history of Orthodoxy in Donetsk]. Bakhmut [in Ukrainian].

Рубан М.Ю. Передумови утворення та організаційний розвиток Сталінської єпархії Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви 1922–1937 рр.

У статті здійснено спробу дослідити процес організаційного становлення Сталінської єпархії Української Православної Автокефальної Синодальної (обновленської) Церкви. Актуальність теми обумовлена тим, що історичні події довкола організаційного розвитку обновленського руху в Православній Церкві на теренах Донбасу належать чи не до найменш висвітлених сторінок вітчизняної релігіознавчої історіографії міжвоєнного періоду. Оскільки внаслідок активних репресивних заходів багатоконфесійність в Україні, викликана

невирішеністю багатьох актуальних проблем внутрішньоцерковного життя, була силоміць ліквідована – церковне розділення на схожому ґрунті відновилось в умовах лібералізації державної релігійної політики наприкінці 1980-х рр., і до сьогодні релігійна ситуація в державі характеризується перемінною складністю міжконфесійного діалогу. Зрештою, актуальність вивчення історичного досвіду організаційного становлення реформаційної православної конфесії на теренах Донбасу, обставин та персоналій цього процесу набуває виключного значення в контексті визначення нових концептуальних підходів щодо розвитку Помісної Православної Церкви у регіоні українсько-російського прикордоння.

У статті докладно простежено хід інституалізації обновленського руху на теренах Сталінської округи в контексті загальних тенденцій розвитку конфесії в Україні. Висвітлено історичні обставини конфесійного розділення Українського Православ'я в міжвоєнний період на прикладі окремого регіону.

Ключові слова: Православ'я, обновленський рух, Українська Православна Автокефальна Синодальна Церква, Сталінська єпархія.

Рубан Н.Ю. Предпосылки образования и организационное развитие Сталинской епархии Украинской Православной Автокефальной Синодальной Церкви 1922–1937 гг.

В статье осуществлена попытка исследовать процесс организационного становления Сталинской епархии Украинской Православной Автокефальной Синодальной (обновленческой) Церкви.

Актуальность темы обусловлена тем, что исторические события вокруг организационного развития обновленческого движения в Православной Церкви на территории Донбасса относятся к наименее освещенным страницам отечественной религиоведческой историографии межвоенного периода. Поскольку в результате активных репрессивных мер многоконфессиональность в Украине, вызванная нерешенностью многих актуальных проблем внутрицерковной жизни, была силой ликвидирована – церковное разделение на похожем почве возобновилось в условиях либерализации государственной религиозной политики в конце 1980-х гг., И сегодня религиозная ситуация в государстве характеризуется переменной сложностью межконфессионального диалога. В конце концов, актуальность изучения исторического опыта организационного становления реформационной православной конфессии на территории Донбасса, обстоятельств и персоналий этого процесса приобретает исключительное значение в контексте определения новых концептуальных подходов по развитию Поместной Православной Церкви в регионе российско-украинского приграничья.

В статье подробно прослежен ход институализации обновленческого движения на территории Сталинского округа в контексте общих тенденций развития конфесии в Украине. Освещены исторические

обстоятельства конфессионального разделения Украинского Православия в междувоенный период на примере отдельного региона.

Ключевые слова: Православие, обновленческое движение, Украинская Православная Автокефальная Синодальная Церковь, Сталинская епархия.

Ruban M. Y. The background and organizational development of the Stalinian eparchy of the Ukrainian Orthodox Autocephalous Synodal Church in 1922–1937s

The historical circumstances of the organizational development of the Renovatist movement in the Orthodox Church in Donbass still remains one of the less investigated pages of the Ukrainian Local Church history. Despite the fact that the problem of Ukrainian Church history of interwar period has been studied by many researchers, a large number of questions exist which require elaboration. Nowadays on the basis of the earlier unknown material it is possible to expand the general picture of the mentioned events. That's why the main purpose of the article is to figure out the circumstances of the organizational development of the Renovatist movement in the Orthodox Church in Stalinian region during the first decades of the Soviet rule in Ukraine.

The originality of the article involves an attempt to research the events of Donbass Church history without traditional historical clichés, and in this case all the trends of Ukrainian church life of that time should be considered. In our strong opinion ignoring the deep needs of interecclesiastic life normalization led to a Church split. With help of the atheistic government the Renovatist movement achieved its institutional organization. The characteristic issue of the religious life in Donbass was its relative conservatism. That was the main cause of the slow development pace of the reformationally oriented Ukrainian Orthodox Autocephalous Synodal Church. Moreover, when speaking about the Synodal Church should be taken into consideration the demonstratively loyal attitude of the Ukrainian Renovatist hierarchs to the atheistic government. That's why despite the renovatist hierarchs' attempts to minimize the reformatic tendencies the Synodal Church in Stalinian region could cover only a 1/5 part of the Orthodox parishes on the territory of the land.

In conclusion it's worth to mention that nowadays the researching of Donbass church history of interwar period is complicated by the difficult political situation in the region. Unfortunately the material of the Lugansk and Donetsk archives is unavailable for Ukrainian researches, but gradual actualization of this problem makes the strong prospects for its fast research in future.

Keywords: Orthodoxy, Renovatist movement, Ukrainian Orthodox Autocephalous Synodal Church, Stalinian Eparchy.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2019 р.

Прийнято до друку 25.05.2019 р.

Рецензент – д.і.н., проф. Набока О. В.